

“LABS PILSONIS” LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU UZTVERĒ

Ieva Strode ir socioloģijas doktorantūras studente LU Sociālo zinātņu fakultātē, kur ieguvusi arī sociālo zinātņu maģistra grādu socioloģijā. Tirdzniecības un sabiedriskās domas pētījumu centrā SKDS vada sociālo un politisko pētījumu nodaļu.

Raksturvārdi: labs pilsonis, pilsonība, pilsoniskās vērtības.

Ievads

Lai arī, raksturojot pilsonību, tās izpratni, nereti tiek sākts pat ar seno Grieķiju un Romu¹, pēdējos gadu desmitos pilsonībai (tās definīcijai, interpretācijām, izpausmēm) tiek pievērsta aizvien lielāka akadēmiskā uzmanība.²

Pirmkārt, to ietekmē gan globālie procesi un riski (piemēram, sabiedrības modernizācija, migrācija, ekoloģiskās un ekonomiskās problēmas, kuru risināšanai nepieciešama vairāku valstu cieša sadarbība), kas neizbēgami atsaucas arī uz pilsonības jēdziena, kas joprojām visbiežāk tiek saprasta kā iedzīvotāja attiecības ar valsti, izpratnes un lietojuma maiņu.

Otrs iemesls, kas liek pievērst uzmanību jautājumiem, kuri saistīti ar pilsonības, pilsoņu tiesību un pienākumu izpratni, ir bažas par iedzīvotāju politiskās un sociālās aktivitātes mazināšanos, sociālā egoisma pieaugumu,

solidaritātes un piederības kopienai jūtu mazināšanos.³ Ienests politiskajā dienaskārtībā, šis jautājums lielā mērā ir atstājis ietekmi arī uz valsts īstenoto politiku un ar to saistītiem pētījumiem, konceptuālajām pieejām (piemēram, saistībā ar izglītības politikas veidošanu, jo politiskās aktivitātes mazināšanās visvairāk tika pārmesta tieši jauniešiem u. c.).

Lai arī joprojām lielāka uzmanība tiek veltīta politiskās uzvedības izpausmēm, aizvien vairāk vērības tiek pievērsts arī normatīvajiem priekšstatiem par to, kā tiek izprasta pilsonība (it īpaši demokrātijā), ko nozīmē “būt labam pilsonim”, atklājot izteiktas atšķirības ne tikai starp valstīm, bet arī konkurējošām izpratnēm vienā valstī.⁴

Jāatzīmē, ka pārmaiņas pilsonības uztverē ietekmē arī socioloģiskos pētījumus, liekot pārskatīt kritērijus, kas ļauj vērtēt situāciju

¹ Isin 1997.

² Shachar 2020; Villalobos 2021 u. c.

³ Dalton 2008.

⁴ Peled 1992; Deth 2008.

sabiedrībā – cik aktīvi vai pasīvi ir pilsoņi, vai, izvērtējot situāciju, tiek pievērsta uzmanība tām normām un aktivitātēm, kas ir aktuālas šobrīd (piemēram, klimata pārmaiņām, populisma pieaugumam, digitalizācijas ietekmei uz sabiedriskajām un politiskajām aktivitātēm u. c.).⁵

Latvijā politiskās diskusijas par pilsonību vairāk ir skārušas pilsoņa statusu un kritērijus tā piešķiršanai, bet ne tik daudz ar pilsonību saistītos normatīvos priekšstatus. Satraukums par attieksmi pret valsti un sabiedrību biežāk ir novedis pie diskusijām par patriotismu un tā mācīšanu, nevis par to, ko nozīmē būt labam pilsonim. Par pilsonību un tās izpratni ir veikti arī vairāki pētījumi, tomēr ir maz pētījumu, kas atklāj, kādi ir Latvijas iedzīvotāju normatīvie spriedumi, kas nosaka, kāds ir labs pilsonis.

Šī raksta mērķis ir parādīt, kā Latvijas iedzīvotāji uztver pilsonību – piemēram, cik politisks vai apolitisks viņu uztverē ir šis termins, vai tas tiek saistīts ar nacionālo valsti (piemēram, ņemot vērā mūsdienīgo izaicinājumu – ekoloģija, migrācija u. c. – globālo dabu), ar kādām jomām tiek saistīti pilsoniskie tikumi, kā arī to, cik stabila ir pilsonības izpratne. Tam tiek izmantoti 2011. gadā un 2021. gadā veiktu Latvijas iedzīvotāju aptauju dati par iedzīvotāju pirmajām asociācijām ar jēdzienu “labs pilsonis”, tādējādi ļaujot gūt priekšstatu par normatīvajiem priekšstatiem šajā jomā.

Pilsonības izpratne

Īsumā raksturojot pilsonības definīciju, tā visbiežāk tiek saprasta kā attiecības starp individu un valsti, kur indivīds izrāda lojalitāti pret valsti un saņem tās aizsardzību⁶, izšķirot uzvedības, attieksmes un normatīvos aspektus. Tomēr tiek atzīts, ka ir grūti vai pat bezcerīgi sniegt vienu definīciju, ņemot vērā termina daudzveidīgās dimensijas – to var saprast kā legālo statusu, politisko dalību (angl. *membership*) un arī sasaisti ar tiesībām un pienākumiem, identitāti, piederību (angl. *belonging*), pilsoniskajiem tikumiem un iesaistes (angl.

engagement) praksēm (līdzdalību, zināšanām un izpratni par pārvaldes likumiem, dokumentiem), kā arī politiskās un sociālās vienlīdzības diskursu un atbildību par kopējo labumu (angl. *common good*)⁷. Pilsonības statuss nosaka gan indivīda un citu šīs sabiedrības locekļu attiecības, gan indivīda un valsts institūciju attiecības.⁸

Jāatzīmē, ka pilsonību var uztvert ne tikai kā tiesiski juridisku (*legal judicial*) statusu un politisko piederību, aktivitātes, bet tai ir arī afektīvā daba (pilsoniskās piederības, lojalitātes un solidaritātes jūtas), kas ir nepieciešama, lai veidotos vienota politiska nācija, un tās uzturēšanā tiek izmantots simbolisks repertuārs, sākot no vienkāršiem politiski sabiedriskajiem rituāliem kā nacionālās himnas dziedāšanas, izcilu vēsturisku notikumu pieminēšanas līdz dziļām tā izpausmēm (pieķeršanās dzīvesveidam, politiskajām vērtībām, konstitucionālajām brīvībām. Tiek norādīts gan arī uz nevēlamām afektīvās pilsonības blakusparādībām (piem., ksenofobija).⁹

Ņemot vērā raksta tēmu “laba pilsoņa izpratne”, nedaudz detalizētāk tiks analizēti pilsonības normatīvie aspekti.

Tiek atzīts, ka šie aspekti ir saistīti gan ar tiesiski juridisko, gan politisko, gan afektīvo pilsonību un tos skar arī pilsonības izpratnes maiņa. Indivīda izpratne par to, ko nozīmē “būt labam pilsonim”, skar gan savu tiesību un pienākumu un tai atbilstošās uzvedības definēšanu, gan politiskās kopienas gaidas attiecībā uz tās locekli. Lai arī sabiedrībā pastāvošās normas ne vienmēr izpaužas arī reālajā politiskajā uzvedībā, konstatēts, ka, iesaistoties sabiedrības dzīvē, cilvēki to, visticamāk, darīs veidā, kas atbilst viņu normām, priekšstatiem par šajā sabiedrībā pieņemto uzvedību.¹⁰

Tradicionāli “labais pilsonis” un ar to saistītās normas tiek definētas, ieskicējot attiecības starp kopienas (valsts un/vai sabiedrības) prasībām un vajadzībām, no vienas puses, un tajā dzīvojošo indivīdu tiesībām un pienākumiem, no otras puses, uzsverot, ka neviena kopiena

⁷ Shachar et al. 2020; Enslin 2000.

⁸ Prior 1995 (cit. pēc Denters et al. 2007).

⁹ Coleman, Blumler 2007.

¹⁰ Deth et al. 2007; Theiss-Morse 1993.

(arī nedemokrātiskās) nevar iztikt tikai ar kontroli un varas lietošanu vien, ja nepastāv iedzīvotāju atbalsts esošajām normām.¹¹ Gadījumā, ja starp kopienas un indivīda interesēm rodas konflikts, pastāvošās normas ietekmē gan tā uztveri, gan noregulējumu.

Jāpiebilst, ka priekšstati par “labu pilsoni” definējošām normām var atšķirties sabiedrības grupās. Jans van Dets (*Jan W. van Deth*)¹², piem., iezīmē dažādu grupu atšķirīgos priekšstatus (ES politikas veidotāji, pilsoniskās sabiedrības organizācijas, paši pilsoņi) par vēlamo politiskās līdzdalības apjomu, bet uzskati par labam pilsonim nepieciešamiem raksturojumiem var atšķirties arī tādu sabiedrības grupu pārstāvjiem kā skolotājiem, skolēniem un vecākiem¹³, dažādu tautību pārstāvjiem¹⁴.

Normatīvie priekšstati veidojas atkarībā no tā, kā tiek definēti pilsoņi (piemēram, tiek analizēta arī organizāciju un korporāciju kā pilsoņiem pielīdzināmu subjektu loma) un kopienas (ne tikai valsts, bet arī pārnacionāli veidojumi un mazākas teritoriālas vienības). Tas skar arī līdzdalības formas (piemēram, saistot ar digitalizācijas ietekmi) un dažādu grupu interešu akcentēšanu (piem., sieviešu, seksuālo minoritāšu, dažādu etnisko, reliģisko u. c. grupu intereses).

Atšķiras arī priekšstati par šo normu obligātumu. Ir prasības, kas tiek uztvertas kā obligātas (un dažkārt kā tādas nostiprinātas arī normatīvajos aktos – piemēram, atsevišķās valstīs līdzdalība vēlēšanās), un ir arī tādas, kas tiek atzītas vairāk par tikumiem, neprasot to obligātu izpildi.

Labā pilsoņa raksturojums empīriskos pētījumos

Lai arī, kā jau minēts, akadēmiskās literatūras, kas skar labu pilsoni, skaits strauji pieaug,¹⁵

tiek atzīts^{16,17}, ka normatīvo priekšstatu izpētei ir veltīts salīdzinoši maz empīrisko pētījumu.

Jāatzīmē, ka pētījumos tikušas izmantotas gan kvalitatīvās¹⁸, gan kvantitatīvās metodes. Pēdējos, balstoties uz esošajām teorētiskajām nostādnēm, tiek izstrādāti modeļi, novērtējot to izplatību konkrētajā sabiedrībā vai salīdzinot vairākas sabiedrības¹⁹ (citu starpā jāmin tādi starptautiskie pētījumi kā *European Social Survey* (ESS), *The International Social Survey Programme* (ISSP), *Citizenship, Involvement, Democracy Survey* (CID), *International Civic and Citizenship Education Study* (ICCS) u. c. Ir vairāki indikatori, kas izmantotajos kvantitatīvajos modeļos pārklājas (piem., likumu ievērošana, nodokļu nomaksa, aktivitātes (kā līdzdalība vēlēšanās, dalība organizācijās), solidaritāte, rūpes par citiem sabiedrības locekļiem u. c.²⁰, no tiem veidojot dažādus pilsonības modeļus²¹.

Ņemot vērā, ka šie indikatori tiek izmantoti, lai raksturotu sabiedrību (t. sk. politiskās apātijas līmeni), jāatzīmē, ka izskanējuši pārmetumi, ka izmantotie indikatori neļauj adekvāti mērit sabiedrības līdzdalību (piemēram, jaunākās paaudzes līdzdalības formas atšķiras no agrāk novērotajām)²², līdz ar to ir vērojami mēģinājumi tos pārskatīt²³.

Labs pilsonis Latvijā

Raksturojot laba pilsoņa izpratni Latvijā, jāpiemin Pilsonības likumā uzskaitītās normas. Lai gan pilsoņa definīcija likumā vairāk akcentē tiesiski juridisko pilsoņa statusu (1.¹ pants), tomēr tas satur arī normatīvas norādes, kas, piemēram, regulē, kādiem cilvēkiem tiek liegta pilsonība (11. pants). Jāatzīmē, ka šie ierobežojumi skar ne tikai saistību ar PSRS režīmu

¹¹ Deth 2008a.

¹² Deth 2008.

¹³ Prior 1999.

¹⁴ Peled 1992.

¹⁵ Villalobos et al. 2021.

¹⁶ Theiss-Morse 1993.

¹⁷ Deth 2008.

¹⁸ Piemēram, Conover 2004.

¹⁹ Kahne, Westheimer 2004; Dalton 2008 u. c.

²⁰ Deth 2008a.

²¹ Piem., Kahne, Westheimer 2004; Dalton 2008; Bolzendahl, Coffé 2013; Ichilov, Nave 1981.

²² Dalton 2008.

²³ Piem., Cohen et al. 2013; Schnaudt et al. 2021 u. c.

(piem., ierašanos Latvijas teritorijā kā militārpersonai), vērsanos pret valsts neatkarību, valsts varu un valsts iekārtu, totalitārisma ideju paušanu pēc neatkarības atgūšanas, musināšanu uz nacionālo vai rasu naidu vai nesaticību, bet arī kriminālsodāmību un nodokļu vai kādu citu maksājumu saistību pret Latvijas valsti nepildīšanu.

Saistībā ar pilsonības izpratni ir svarīgi minēt arī naturalizācijas nosacījumus (12. pants), kas paredz latviešu valodas, Latvijas Republikas Satversmes pamatnoteikumu, valsts himnas teksta un Latvijas vēstures zināšanas, legālu iztikas avotu, pastāvīgu dzīvi Latvijā ne mazāk kā pēdējos piecus gadus u. c. Likums arī prasa dot solījumu par uzticību Latvijas Republikai, un šī solījuma teksts iekļauj noteiktus normatīvos aspektus un skar pilsonības afektīvo dabu (18. pants): “[...] *kļūstot par Latvijas pilsoni, apsolu būt uzticīgs (uzticīga) Latvijas Republikai. Aņņemos būt lojāls (lojāla) Latvijai un godprātīgi pildīt Latvijas Republikas Satversmi un likumus. Solos aizstāvēt Latvijas valsts neatkarību, stiprināt latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu, godīgi dzīvot un strādāt, lai vairotu Latvijas valsts un tautas labklājību. Apliecinu, ka mana rīcība nekad nebūs vērsta pret Latviju kā neatkarīgu un demokrātisku valsti.*”

Analizējot laba pilsoņa tēla izpēti Latvijā, jāatzīst, ka Latvijā normatīvie priekšstati par pilsonību ir pētīti drīzāk fragmentāri.

Ieskicējot dažus no tiem, jāatzīmē pētījumu cikls *Ceļā uz pilsonisko sabiedrību*²⁴. Šajā pētījumā gan vairāk tika pētīti iedzīvotāju uzskati par demokrātiju, pilsonības statusu, mazāk pievērsot uzmanību “laba pilsoņa” izpratnei. Īsi raksturojot datus, kas attiecas uz labu pilsoni, jāatzīmē, ka Latvijas iedzīvotāji bija samērā vienprātīgi uzskatos, ka pilsoņa pienākumos ietilpst valsts valodas zināšanas, valsts likumu ievērošana, nodokļu maksāšana, dienests valsts armijā. Pētījums liecina par zināmām atšķirībām mūsu valsts pilsoņu un respondentu bez Latvijas Republikas pilsonības uzskatos. Ja praktiski sakrīt attieksme pret likumu ievērošanu (2000. gadā abās grupās 81 %) un nodokļu maksāšanu (Latvijas pilsoņi

75 %, respondenti bez pilsonības: 71 %), tad attieksme pret dienestu valsts armijā un (īpaši) valsts valodas zināšanām ir bijušas atšķirīgas (piem., 2000. gadā valsts valodas zināšanas par pienākumu, kas jāpilda pret valsti, atzina 84 % Latvijas pilsoņu un 62 % respondentu bez pilsonības, par dienestu armijā atbilžu sadalījums ir, attiecīgi, 64 % un 56 %).

Latvijas iedzīvotāju uzskati par pilsonības normatīvajiem aspektiem ir mērīti arī 2007. gadā veiktā SKDS pētījumā *Attieksme pret pilsonisku sabiedrību*, kurā aptaujas dalībniekiem tika lūgts raksturot labu pilsoni. Pētījumā tika izmantota jau pieminētā Džoela Vesthaimera un Džozefa Kānes (*Joel Westheimer, Joseph Kahne*)²⁵ koncepcija. Īsi aplūkojot rezultātus, jāatzīmē, ka apraksti, ko par atbilstošiem atzina vairāk nekā puse aptaujāto, ir “ievēro likumus” (76 %), “maksā nodokļus” (71 %), ievēro līdzcilvēku intereses (64 %), “piedalās vēlēšanās, referendumos” (51 %). Ne daudz retāk atzīts, ka labs pilsonis “vajadzības gadījumā (krīzes, nelaimes gadījumi) piedalās kā brīvprātīgais” (43 %), “uztraucas par netaisnībām sabiedrībā un pievērš tām sabiedrības uzmanību” (38 %), “šķiro atkritumus, nepiesārņo vidi” (38 %). Visretāk par laba pilsoņa pazīmi tika atzīta “līdzdarbojas politiskās partijās” (9 %).²⁶

2010. gadā “Pārskata par tautas attīstību” vajadzībām veiktajā pētījumā²⁷ tika noskaidroti iedzīvotāju priekšstati par to, cik svarīgi labam pilsonim ir dažādi aspekti, analīzes gaitā tos sagrupējot (a) pilsoniskās vērtībās (ievērot likumus un noteikumus (87 % te un turpmāk rezultāti ir par to, cik liela daļa tās uzskata par “kopumā svarīgām”); maksāt nodokļus (77 %); būt informētam par notiekošo sabiedrībā (76 %); piedalīties vēlēšanās (75 %); aktīvi paust savu nostāju, redzot, ka valsts amatpersona rīkojas savtīgās interesēs (70 %); palīdzēt cilvēkiem, kas dzīvo sliktāk nekā jūs (63 %); palikt dzīvot Latvijā arī ekonomiskās krīzes apstākļos (40 %)), (b) globālās pilsonības vērtībās (rūpēties par to, lai nākamās

²⁵ Westheimer, Kahne 2004.

²⁶ SKDS 2007.

²⁷ Zepa, Kļave 2011.

²⁴ BSZI 2001.

1. tabula. Biežāk minētie “labā pilsoņa” raksturojumi. 2011. un 2021. gada salīdzinājums

	2011	2021	Hi kvadrāta kritērijs *	p vērtība*
Ciena, ievēro likumus	14,7 %	24,8 %	34,11	0,00
Maksā nodokļus	19,8 %	16,0 %	5,25	0,02
Čakls, strādīgs	17,5 %	16,5 %	0,39	0,53
Godīgs, godprātīgs	16,5 %	17,2 %	0,31	0,58
Piedalās vēlēšanās, referendumos	13,1 %	11,4 %	1,18	0,28
Patriots	12,1 %	10,0 %	3,41	0,07
Saudzē, rūpējas par dabu	4,6 %	4,5 %	0,00	0,97
Izpalīdzīgs	3,6 %	5,0 %	2,44	0,12
Sabiedriski aktīvs	4,8 %	3,5 %	1,65	0,20
Lojāls pret valsti	2,9 %	4,9 %	4,91	0,03
Grūti pateikt/NA	12,5 %	7,2 %	16,52	0,00

* Dati noapaļoti līdz divām zīmēm aiz komata.

paaudzes varētu dzīvot tīrā un nepiesārņotā vidē (80 %); izturēties pret minoritātēm tāpat kā pret citiem iedzīvotājiem (74 %); iesaistīties vides aizsardzības pasākumos, kas sekmē tīras vides saglabāšanu visā pasaulē (60 %); atbalstīt valsts palīdzību dabas katastrofās cietušajiem citur pasaulē, piemēram, Haiti (43 %); interesēties par cilvēktiesību ievērošanu citur pasaulē (42 %) un (c) etniskā nacionālisma vērtības (cienīt valsts karogu (84 %); iemācīties valsts valodu (84 %); zināt valsts himnu (72 %)).

Labā pilsoņa izpētē Latvijā ir izmantotas arī kvalitatīvās metodes: 2008. gadā tika veikts pētījums²⁸ – fokusgrupu diskusijas ar 19–20 gadus veciem jauniešiem –, noskaidrojot viņu priekšstatu par to, kas ir “labas pilsonis”. Apkopojot pētījuma rezultātus, tika konstatēts, ka jauniešu priekšstatos pilsonis vairāk saistās ar lojalitāti, likumpaklausību, simboliem, kopieņu, lai arī atzīts, ka liela nozīme tiek piešķirta indivīdiem, viņu pašu un viņu ģimeņu vajadzībām. Labā pilsoņa tēls vairāk tika saistīts ar labu sniegumu ikdienas darbībā (darbā, attiecībās), bet mazāk – ar politisko jomu.

²⁸ Kunda, Strode 2008.

Dati un metodes

Lai novērtētu Latvijas iedzīvotāju priekšstatus par labu pilsoni un to dinamiku, tika izmantoti dati no divām sabiedriskās domas pētījumu kompānijas SKDS veiktajām aptaujām, kas notika 05.2011. (klātienē intervijas respondentu dzīvesvietās, 1002 respondenti vecumā no 18 līdz 74 gadiem, reprezentatīva izlase) un 05.2021. (klātienē intervijas respondentu dzīvesvietās, 1009 respondenti vecumā no 18 līdz 75 gadiem, reprezentatīva izlase). Abos pētījumos dati tika svērti pēc tādiem parametriem kā reģions, dzimums, tautība un vecums. Iedzīvotājiem tika uzdots jautājums: “Cilvēku priekšstati par to, ko nozīmē būt “labam pilsonim”, bieži vien atšķiras. Ko tas nozīmē, Jūsaprāt? Lūdzu, nosauciet 3 lietas, aktivitātes, kas raksturo labu pilsoni!”

Jāatzīmē, ka respondentiem netika piedāvāti atbilžu varianti, bet viņiem pašiem bija jānoformulē savas atbildes, kas datu analīzes laikā tika apkopotas lielākās grupās. Datu tematiskās kodēšanas laikā tika izstrādāta kodu sistēma, kurā ietilpa 158 grupas. Apkopojot rezultātus, jānorāda, ka bija vērojama liela datu izkliede – atbildes bija daudzveidīgas, bet lielāko daļu no grupām minēja neliels respondentu skaits.

Kā redzams 1. tabulā, biežāk minētās atbildes bija “ciena, ievēro likumus”, “maksā

nodokļus”, “čakls, strādīgs”, “godīgs, godprātīgs”, “piedalās vēlēšanās, referendumos”, “patriots”. Citas atbilžu grupas minēja mazāk nekā 10 %. Iegūtie rezultāti sasaucas ar citos pētījumos novērotajiem – iedzīvotāji labu pilsoni salīdzinoši bieži saista ar tādām “uz pienākumiem balstītas pilsonības” normām kā likumpaklausība un nodokļu maksāšana, kas tiek raksturota kā ierobežotas pilsonības modelis, kas “pastiprina pastāvošo politisko kārtību un esošos autoritātes modeļus” un tiek saistīts ar elitistu demokrātijas modeli²⁹. Vairāk nekā katram desmitajam Latvijas iedzīvotājam pirmās asociācijas ir ar piedalīšanos vēlēšanās un referendumos, bet citas politiskās un sabiedriskās aktivitātes tiek minētas daudz retāk.

Jāatzīmē, ka pat biežāk nekā norāde uz līdzdalību vēlēšanās iedzīvotāju atbildēs parādās vispārīgas cilvēciskās īpašības (“čakls, strādīgs” un “godīgs, godprātīgs”). Tiesa, daļa respondentu strādīgumu sasaistīja ar nodokļu maksāšanu (“*strādā godīgi un ir labs nodokļu maksātājs*”, “*strādā un godīgi maksā nodokļus*” u. tml. (jāpiebilst, ka tādos kontekstos kā citētie “godīgums” netika kodēts arī kā “godīgs, godprātīgs”)), līdz ar to jāreķinās, ka arī citos gadījumos minētie laba pilsoņa raksturojumi var būt saistīti ar likumpaklausību vai kādu citu ar valsti saistītu aspektu, tomēr izmantotās metodes (aptauja) ierobežojumu dēļ to nav iespējams identificēt.

Pētījumā parādās arī pilsonības afektīvās iezīmes – iedzīvotāji uzskata, ka labam pilsonim ir jābūt patriotam, lojālam u. c. Vairāki respondenti atbildēs ir lietojuši tādus vārdus kā “mīl (dzimteni, Latviju, savu zemi)”, “ciena”, “rūpējas”, “ir lepns” u. c.

Analizējot desmit populārāko atbilžu grupu minēšanas biežuma dinamiku, jāsecina, ka statistiski nozīmīgas atšķirības bijušas, salīdzinot tādus raksturojumus kā “ciena, ievēro likumus”, “maksā nodokļus”, “lojāls pret valsti” un arī “grūti pateikt/NA”.

Izveidojušās 158 atbilžu grupas turpmākajā datu apstrādes laikā tika agregētas 15 plašākās grupās (ieskaitot arī “cita atbilde” un “grūti pateikt”) (skatīt 2. tabulu).

- **Personiskie raksturojumi**, kas skar tādus aspektus kā personiskās īpašības (piem., godīgs, godprātīgs, atbildīgs, kārtīgs, labs cilvēks); ekonomiskas dabas raksturojumus (piem., čakls, strādīgs, turīgs, labs saimnieks); ar intelektuālo kapacitāti saistītus raksturojumus (piem., izglītots, gudrs, radošs), attieksmi pret sevi (piem., godīgs pret sevi, dzīvo saskaņā ar sevi, ciena sevi u. c.), rūpes par savu veselību (piem., nedzer, nelieto narkotikas, nesmēķē u. c.), morāles normu ievērošanu, orientāciju uz sasniegumiem u. tml.
- **Pilda pienākumus pret valsti** – likumu ievērošana, nodokļu maksāšana, arī gatavība aizstāvēt valsti bruņotā konfliktā, dienests armijā u. tml.
- **Pozitīva attieksme pret valsti** – patriotisms, lojalitāte, fakts, ka no Latvijas nav aizbraukts, neraugoties uz ekonomiskajām grūtībām, kā arī emocionāla attieksme pret valsti (mīl, ciena, nav vienaldzīgs, nerunā sliktu u. c.).
- **Piedalās sabiedriskās un politiskās aktivitātēs, aizstāv savas tiesības** – piedalās vēlēšanās, referendumos, ir sabiedriski un politiski aktīvs, interesējas par notikumiem valstī, pauž savu viedokli, piedalās diskusijās, aizstāv savas tiesības, piedalās protesta aktivitātēs, kritizē valdību u. tml.
- **Pozitīva attieksme pret sabiedrību, citiem cilvēkiem** – palīdz citiem, nodarbojas ar labdarību, ziedo, ciena citus, ir taisnīgi, pieklājīgi, laipni, prot sadzīvot ar citiem u. tml.
- **Ciena valodu, vēsturi, kultūru, tradīcijas, savu tautu** – zina, runā latviešu / valsts valodā, “*nobalso par latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu*”, ciena, pārzina valsts vēsturi un kultūru u. tml.
- **Pozitīva attieksme pret tuviem cilvēkiem** – gādā par savu ģimeni, sevi, rada, audzina bērnus, ir ģimenes cilvēki, ciena savus vecākus, ģimeni, nenodod draugus, kolēģus, nepārkāpj laulību u. tml.
- **Rūpējas par dabu** – rūpējas par ekoloģiju, nepiesārņo vidi, neizmētā atkritumus, piedalās dabas sakopšanas talkās, mīl dzīvniekus u. tml.

²⁹ Dalton 2008.

2. tabula. Latvijas iedzīvotāju priekšstatī par “labu pilsoni” (agregēti dati)
2011. un 2021. gada salīdzinājums

	2011	2021	Phi koeficients*	p vērtība*
Pozitīvas personiskās īpašības	37,9 %	39,7 %	0,02	0,43
Pilda pienākumus pret valsti	34,7 %	39,9 %	0,05	0,02
Pozitīva attieksme pret valsti	34,1 %	32,0 %	-0,02	0,31
Piedalās sabiedriskās un politiskās aktivitātēs, aizstāv savas tiesības	23,3 %	20,2 %	-0,04	0,09
Pozitīva attieksme pret sabiedrību, citiem cilvēkiem	18,2 %	21,2 %	0,04	0,09
Ciena savu tautu, valodu, vēsturi, kultūru, tradīcijas	7,3 %	7,0 %	-0,01	0,76
Pozitīva attieksme pret tuviem cilvēkiem	5,8 %	6,5 %	0,02	0,48
Saudzē dabu	4,6 %	4,6 %	0,00	0,94
Ciena valsts simbolus, svin svētkus	4,1 %	2,9 %	-0,03	0,14
Pasīvs, neiesaistās politikā	1,6 %	1,4 %	-0,01	0,70
Pozitīva attieksme pret apkaimi	1,3 %	1,4 %	0,00	0,86
Pozitīva attieksme pret valdību	0,7 %	1,8 %	0,05	0,03
Ironiskas, sarkastiskas atbildes	5,4 %	2,1 %	-0,09	0,00
Cita atbilde	0,7 %	3,3 %	0,10	0,00
Grūti pateikt/NA	13,0 %	7,3 %	-0,10	0,00

* Dati noapaļoti līdz divām zīmēm aiz komata.

- **Ciena valsts simbolus, svin svētkus, simboliski atbalsta valsti** – izkar karogu, zina himnu, ciena pieminekļus, kā arī ciena valsts sportistus, tērē naudu Latvijā un iegādājas Latvijā ražotas preces u. tml.
- **Pasīvi, neiesaistās politikā** – “nelien” politikā, nerunā lieku, nekur neiesaistās, nekritizē valdību un nepiedalās protestos u. tml.
- **Pozitīva attieksme pret apkaimi (pilsētu, apkārtni)** – rūpējas par savu apkārtni, uztur to kārtībā, attīsta savu dzīvesvietu u. tml.
- **Pozitīva attieksme pret valdību** – klausas, atbalsta, mīl valdību u. tml.
- **Ironiskas, sarkastiskas atbildes** – nav jēgas būt labam, labu pilsoņu nav, labi pilsoņi ir tad, ja tiek izpildīti nosacījumi (piem., “ja būs laba valsts, būs labi pilsoņi”, “valstij pašai jāšāķ cienīt savi pilsoņi, tad arī cienīs valsti”, “es visu dzīvi godīgi strādāju un godīgi maksāju nodokļus, gala rezultātā saņemmu ubagu pensiju, tāpēc uzskatu, ka valsts mani vienkārši ir apmānījusi, priekš manis

tāda termina nav”). Daļa sniedza ironiskas atbildes – “maksā nodokļus, neprasa pabalstus, nomirst, nesasniedzot pensiju”, “izpilda dullas pavēles”, “visu dara, ko liek priekšniecība, maksā nodokļus, neinteresējos, kas tos iekasē, balso, ietekmējos no reklāmām”, “kas ir paklausīgs kā aita”, “nebūt bagātam, atdot visu valstij” u. c.

Kā redzams 2. tabulā, visbiežāk Latvijas iedzīvotāji “labu pilsoni” saista ar pozitīvām personiskajām īpašībām, principā pielīdzinot viņu “labam cilvēkam”. Tiesa, gandrīz tikpat bieži norādīts uz saistību ar valsti: gan pienākumu pildīšanu (visbiežāk likumpaklausība un nodokļu maksāšana), gan pozitīvas jūtas (patriotisms, lojalitāte u. c.) minēja vairāk par 30 % respondentu.

Vairāk nekā piektdaļa aptaujāto no laba pilsoņa sagaida arī līdzdalību sabiedriskās un politiskās norisēs, bet jāatgādina, ka lielāko īpatsvaru šajā grupā veido atbildes, ka labs pilsonis piedalās vēlēšanās un referendumos (skatīt 1. tabulu). Sabiedriskā aktivitāte minēta jau retāk, arī interesi par politiku kā laba pilsoņa

pazīmi abos gados pieminēja mazāk par 5 % respondentu. Saskaņā ar aptauju datiem līdzdalību protestos 2011. gadā minēja mazāk nekā 1 % aptaujāto, bet 2021. gadā – neviens, un saistībā ar šo jāpiebilst, ka 1–2 % par laba pilsoņa pazīmi atzina pasivitāti, neiesaistīšanos (2011. gadā nedaudz biežāk kā 2021. gadā tika norādīts, ka labs pilsonis “neorganizē protestus un nepiedalās tajos” (abos pētījumos gan to minēja mazāk par 1 % aptaujāto)). Tiesa, grūti novērtēt, vai kāds no respondentiem šādas atbildes nesniedza ar ironiju.

Aptuveni katrs piektais aptaujātais minēja kādu raksturojumu, kas ietilpst grupā “laba attieksme pret līdzpilsoņiem, sabiedrību”. Jāatzīmē, ka šajā grupā tika iekļautas ne tikai uz līdzpilsoņiem vērstas aktivitātes (izpalīdzīgs, rūpējas par sabiedrību, tās labumu, nodarbojas ar labdarību u. tml.), bet arī rakstura īpašības un izpausmes, kas saistītas ar attieksmi pret apkārējumiem (laipns, atsaucīgs, pieklājīgs, prot uzvesties). Salīdzinājumam – to, ka labam pilsonim ir jābūt labam pret sev tuviem cilvēkiem (ģimeni, draugiem), minēja mazāk par 10 %.

Atbildes, kas saistītas ar attieksmi pret latviešu valodu, vēsturi, kultūru, tautu kā vienu no galvenajiem raksturojumiem, minēja jau mazāk par 10 %. Interesanti atzīmēt, ka respondenti, kuri ģimenē runā latviešu valodā, to nav minējuši biežāk kā tie, kas sarunājas galvenokārt krievu valodā.

Jāatzīmē, ka tēma, kas ir kļuvusi aktuāla jautājumos par pilsoņiem un to pienākumiem, minēta vēl retāk – rūpes par dabu kā vienu no laba pilsoņa raksturojumiem minējuši mazāk par 5 % (rūpes par nākamajām paaudzēm vai problēmu risināšanu citur pasaulē kā laba pilsoņa pazīmi nav minējis neviens).

Vismaz vienā no aptaujām vairāk par 3 % respondentu kā laba pilsoņa pazīmi atzina arī cieņu pret valsts simboliem, svētku svinēšanu. Šajā grupā ietilpst arī himnas teksta zināšana, kas, kā jau minēts, ir viena no prasībām naturalizācijai.

Salīdzinot 2011. un 2021. gada rezultātus, jāsecina, ka lielākajai daļai indikatoru atšķirības nav bijušas statistiski nozīmīgas (izņēmums bija “pilda pienākumus pret valsti”, “pozitīva attieksme pret valdību”, “ironiskas un sarkastiskas atbildes” un “grūti pateikt”).

Secinājumi

Analizējot iegūtos datus, jāatceras gan šī pētījuma metodoloģija – cilvēkus lūdza nosaukt pirmās spontānās asociācijas, bet “daudzēm, ja ne lielākajai daļai cilvēku pilsonības jēga ir tēma, par kuru ikdienas dzīvē netiek reflektēts”³⁰. Tāpēc interesanti atzīmēt iegūto rezultātu atbilstību agrāk veikto kvantitatīvo pētījumu datiem, kuros iedzīvotāju priekšstati tika noskaidroti nevis ar atvērto jautājumu palīdzību, bet lūdzot paust vērtējumu dažādu raksturojumu atbilstībai: arī spontāni visbiežāk tiek minēti tādi aspekti kā likumpaklausība, nodokļu maksāšana, piedalīšanās vēlēšanās un referendumos, palīdzība citiem, pat atteikšanās no migrācijas, neraugoties uz ekonomiskajām grūtībām. Tiesa, praktiski neparādās atsaucis uz pilsoņa pienākumiem pret citām valstīm un to iedzīvotājiem vai nākamajām paaudzēm. Pat norādot uz pienākumu rūpēties par dabu, iedzīvotāji visbiežāk atzīst, ka labs pilsonis nemet atkritumus tam neparedzētās vietās, piedalās vides sakopšanas talkās u. c. Te gan jāatzīmē, ka arī citos pētījumos³¹ pilsoņa pienākums rūpēties par problēmu risināšanu citās valstīs vai globāli tiek vērtēts atbilstīgi.

Samērā bieži kā laba pilsoņa pazīme tika nosaukta arī piedalīšanās vēlēšanās un referendumos, tomēr dziļāku iesaisti politiskajās un sabiedriskajās aktivitātēs no labiem pilsoņiem sagaida salīdzinoši reti. Piemēram, iesaistīšanos politiskajās partijās vai kandidēšanu vēlēšanās neminēja neviens aptaujātais.

Kā interesants fakts jānorāda tas, ka gandrīz divas piektdaļas aptaujāto par laba pilsoņa pazīmi minēja faktiski laba cilvēka raksturojumus (gudrs, godīgs, čakls, bez kaitīgiem ieradumiem, rūpējas par savu veselību u. tml.), kam nav gandrīz nekādas³² saistības ar attiecībām starp individu un valsti, kas tiek uzskatīta par pilsonības definīciju. Apolitiskums, kas ir

³⁰ Thorson 2012.

³¹ Zepa, Kļave 2011.

³² Vairāki respondenti bija saistījuši strādīgumu ar nodokļiem, valsts attīstību.

vērojams šī pētījuma datos, gan parādījās arī diskusijās ar jauniešiem³³, kuri intereses par politiku un politisko aktivitāšu trūkumu neuzskatīja par šķērslī tam, lai būtu labs pilsonis.

Jāatzīmē, ka salīdzinoši reti uzsvars tiek likts uz latviešu valodas, kultūras, vēstures zināšanām un šajā ziņā neatšķiras latviski un krieviski runājošo respondentu atbildes.

³³ Kunda, Strode 2008.

Apkopojot pētījuma datus, vērojams, ka desmit gadu laikā priekšstatos par labu pilsoni notikušās izmaiņas bijušas samērā nelielas. Jāatzīmē gan, ka nedaudz parādās arī aktualitāšu ietekme uz priekšstatiem par labu pilsoni – 2021. gadā 1 % respondentu atbildes bija tieši saistītas ar Covid-19 (labs pilsonis vakcinējas, nēsā masku u. tml.), un, iespējams, šī iemesla dēļ ir kļuvusi negatīvāka arī attieksme pret protestiem.

VĒRES

- Bolzendahl, C.; Coffé, H. (2013) Are 'Good' Citizens 'Good' Participants? Testing Citizenship Norms and Political Participation across 25 Nations. *Political Studies*, 61(1), 45–65. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12010>
- BSZI (2001) Pētījumu un rīcības programma "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību": Latvijas iedzīvotāju aptauja 2000. gada novembris: Atskaite. Rīga.
- Cohen, A. K.; Dawley-Carr, J. R.; Pappas, L.; Staudinger, A. (2013) Civic Studies: Fundamental Questions, Interdisciplinary Methods. *The Good Society*, 22(2), 122–136. <https://doi.org/10.1353/gso.2013.0010>
- Coleman, S.; Blumler, J. G. (2009) *The Internet and Democratic Citizenship: Theory, Practice and Policy*. Cambridge University Press.
- Conover, P. J.; Searing, D. D.; Crewe, I. (2004) The Elusive Ideal of Equal Citizenship: Political Theory and Political Psychology in the United States and Great Britain. *The Journal of Politics*, 66(4), 1036–1068. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2004.00289.x>
- Dalton, R. J. (2008) *The Good Citizen: How a Younger Generation is Reshaping American Politics*. Washington DC: CQ Press A Division of SAGE.
- Denters, B.; Gabriel, O.; Torcal, M. (2007) Norms of good citizenship. Deth, J. W. van; Montero, J. R.; Westholm, A. (eds) *Citizenship and Involvement in European Democracies: A comparative analysis*. Routledge.
- Deth, J. W. van (2008) In Search of the "Good European Citizen": WYSIWYG? Paper presented at the Final Conference of the CONNEX Network of Excellence Plenary Session on "Civil Society, Social Capital, and Interest Intermediation", Mannheim, March 6–8 2008.
- Deth, J. W. van (2008a) Norms of Citizenship. Dalton, R. J.; Klingeman, H. D. (eds) *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Enslin, P. (2000). Education and democratic citizenship: In defence of cosmopolitanism. Leicester, M.; Modgil, C.; Modgil, S. (eds) *Politics, education and citizenship*. New York: Falmer Press, 149–150.
- Ichilov, O.; Nave, N. (1981) "The Good Citizen" As Viewed by Israeli Adolescents. *Comparative Politics*, 13(3), 361. <https://doi.org/10.2307/421903>
- Isin, E. F. (1997) Who is the new citizen?: Towards a genealogy. *Citizenship Studies*, 1(1), 115–132. <https://doi.org/10.1080/13621029708420650>
- Kligler-Vilenchik, N. (2017) Alternative citizenship models: Contextualizing new media and the new "good citizen". *New Media & Society*, 19(11), 1887–1903. <https://doi.org/10.1177/1461444817713742>
- Kunda, I.; Strode, I. (2008) Pilsoņi, patrioti un citplanētieši: dažas dilemmas pilsoniskās izglītības praksē. Tūna, A. (red.) *Izglītības pētījums 2008: Pilsoniskās izglītības jēdziens, prakse un rezultāti: virzība uz darbībā balstītu modeli sabiedrības saskaņas veicināšanā*. Rīga.
- Pilsonības likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57512-pilsonibas-likums> (15.05.2022.).
- Peled, Y. (1992) Ethnic Democracy and the Legal Construction of Citizenship: Arab Citizens of the Jewish State. *American Political Science Review*, 86(2), 432–443. <https://doi.org/10.2307/1964231>
- Prior, D.; Stewart, J.; Walsh, K. (1995) *Citizenship: Rights, Community and Participation*. London: Pitman Publishing.

- Prior, W. (1999) What it Means to be a “Good Citizen” in Australia: Perceptions of Teachers, Students, and Parents. *Theory & Research in Social Education*, 27(2), 215–247. <https://doi.org/10.1080/00933104.1999.10505879>
- Schnaudt, C.; Deth, J. W. van et al. (2021) Revisiting norms of citizenship in times of democratic change. *Politics*, 026339572110317. <https://doi.org/10.1177/02633957211031799>
- Shachar, A. et al. (2020) Introduction: Citizenship – Quo Vadis? Shachar, A. et al. (eds) *The Oxford Handbook of Citizenship*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- SKDS (2007) Attieksme pret pilsonisku sabiedrību. Latvijas iedzīvotāju aptauja (veikts pēc ĪUMSILS pasūtījuma). Rīga. – Pētījuma ziņojums.
- Theiss-Morse, E. (1993) Conceptualizations of good citizenship and political participation. *Political Behaviour*, 15(4), 355–380.
- Thorson, K. (2012) What Does It Mean to Be a Good Citizen? Citizenship Vocabularies as Resources for Action. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 644(1), 70–85. <https://doi.org/10.1177/0002716212453264>
- Villalobos, C.; Morel, M. J.; Treviño, E. (2021) What Is a “Good Citizen”? A Systematic Literature Review. Treviño, E.; Carrasco, D.; Claes, E.; Kennedy, K. J. (eds) *Good Citizenship for the Next Generation*. IEA Research for Education (A Series of In-depth Analyses Based on Data of the International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)), 12. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-75746-5_2
- Westheimer, J.; Kahne, J. (2004) What Kind of Citizen? The Politics of Educating for Democracy. *American Educational Research Journal*, 41(2), 237–269. <https://doi.org/10.3102/00028312041002237>
- Zepa, B.; Kļave, E. (red.) (2011) *Latvija: Pārskats par tautas attīstību 2010/2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.

Summary

Perception of a “Good Citizen” in Latvian Society

The article shows Latvian citizens’ perceptions of the normative aspects of citizenship – what it means to be a “good citizen”. It is based on two consecutive surveys (Latvian population survey – at least 1000 respondents aged 18–74/75, face-to-face interviews in respondents’ places of residence, representative sample) conducted in 2011 and 2021. Respondents were asked to describe their spontaneous associations with being a good citizen. While there is a wide range of academic work on citizenship, good citizens, etc., this research does not clarify the extent to which people do or do not support existing theoretical notions of civic virtues, but rather gives a sense of what people themselves find most important in this area.

The study shows that public opinion in this area is relatively stable, although there are signs that current events in society (e.g., the COVID-19 pandemic) have an impact. This fact is probably due to the lack of public debate on the topic in Latvian society.

There is no clear-cut answer to the question – how political or apolitical the Latvian population considers the idea of being a “good citizen”. Although it is often pointed out that good citizens must fulfill their duties to the state (respect the law, pay taxes, etc.) and have a positive attitude toward their nation (being patriotic, loyal, staying in Latvia despite economic hardship, etc., a large proportion equates being a “good citizen” with being a “good person”, emphasizing qualities such as “honest”, “hardworking”, “smart”, “creative”, “takes care of his/her health”, etc. An important characteristic of a good citizen is having a good attitude towards fellow human beings (helping, charity, respect, courtesy). Interestingly, less than 10 % emphasized traits related to the Latvian language and culture, even though knowledge of the Latvian language is one of the requirements for naturalization, and less than 5 % associate responsibility towards the environment with the duties of a good citizen, although this aspect is receiving more and more attention when talking about the characteristics of a good citizen.

Key words: good citizen, citizenship, civic values.

Redakcijā saņemts 16.05.2022.